

A forradalom hétköznapijai

Tamás Gáspár Miklóssal Losoncz Márk beszélget

Teleírt falak

Valahol arról beszélsz, hogy van egyfajta Kisebbségi Internacionálé, a kisebbségi létet megélők közti tapasztalati rokonság, a lehető legjobb értelemben vett cinkosság. Magad is harminc évig éltél Kolozsváron. Mennyire érzed magad otthon köztünk?

– Megmaradtam kolozsvári értelmiséginek, s ezen nem is kívánok változtatni. Működik egy másik radarrendszer is a kisebbségi emberben. Például amikor megérkeztem Szabadkára, ahol eddig még sohasem jártam, felfigyeltem rá, hogy két nyelven van kiírva, hogy vasútállomás, de ez senkit sem érdekel és mindenki unja. Ez egy teljesen elavult követelésnek a teljesülése, biztos nem számít semmit, álságos, bizonyosan ezzel álcázzák az elnyomást. De én mégis örülök, mert olyan korban nőttem föl, amikor a román állam el akarta feledtetni velünk, hogy létezőnk a nyilvános térben, s a feliratok emiatt nagyon fontossá váltak. Fetisiszta vagyok az ilyen dolgokban.

Ez az örökség azzal jár, hogy a kisebbségi ember, aki járkál a világban, állandóan nézi a föliratokat. Én fanatikusan mindenhol elolvasom a helységnevtáblákat és címtáblákat. Borzasztóan örültem, hogy Skóciában és Cornwallban mindenütt kelta nyelven ki vannak írva a dolgok, igaz, ez senkit sem foglalkoztat különösebben. Viszont találtam egy kedves kis kocsmát, ahol egy öreg skóttal megoszthattam a feliratok feletti örömet: olyan jó provinciális lehettem a skót szigeteken, mint otthon. Sajnálom, ha ezek a mániáink elmaradnának, mert valakik számára, akiknek ennyire tele vannak írva a falak, kétségkívül vannak olyan eltérő élményei, melyektől kár volna megfosztani magunkat. A különböző elnyomatásoknak és diszkriminációknak megvan a maguk haszna és bája. A különféle

őrültségek és perverziók pedig, melyeket a helyzet okoz, sajátos kreatív őrültségeknek a forrása lehetnek. Mindezek a szörnyű patológiákban, melyekkel a kisebbségi lét jár: a bezártságok, hamis cinkosságok, hogy „mind jófejek vagyunk” – melyeket minden kisebbségi ember megélt – azokban van valami barátságos, meghitt, hazug, édes, meleg, jó, rémes, gyalázatos dolog, amit úgy szeretünk. Otthon érzem magam köztetek... Rémes az egész.

Minap a kezembe került egy 1979-es Híd-szám, benne az írásoddal, Maximum vagy abszolútum címmel, melyet egy Sinkó Ervin-idézettel kezdesz. Mit jelentett a számodra, hogy itt publikáltál?

– A 70-es évek végén és a 80-as évek elején legálisan magyarul csak a Vajdaságban publikálhattam. Ez két dolgot jelentett: egyrészt megpróbálta az ember a szerzői normalitását megtartani, tehát ahol cenzúra nélkül megjelenhetett az írásom, oda szívesen adtam; másrészt viszont igen komoly tartalmi egybeesések és rokonszenvek voltak köztem és a szerkesztőségek, kivált az *Új Symposion* közt. Az *Új Symposion* számunkra része volt annak a kis szigetvilágnak, amiben benne volt a számdat, s benne voltak egyéb törekvések a hivatalos és nem hivatalos kultúra között. Az *Új Symposion* volt az egyetlen olyan magyar lap, amely következetesen az új baloldalhoz tartozott. Azok a 68-as politikai, esztétikai és filozófiai gesztusok, amelyeket felmutatott, olyan sűrűségben jelentek meg, mint sehol másutt. A sajátos hang mellett pedig külön jólesett a kisebbségi nyelvezete, például a szövegekben talált érthetetlen szövegrészek, amelyek kétségkívül szerbhorvát tükörfordítások és -szerkezetek voltak. Volt egy szolidaritás, egy egyetértés, szövetség, melynek nagyon örültem, s melynek emléke továbbra is él bennem.

Az ellenfél kultúrája

Az utóbbi években egyre többször fordulsz meg a Nyugat-Balkánon, évről évre eljársz a zágrábi Subversive Fesztiválra, tavaly Újvidéken és Belgrádban voltál, ahol miután megtartottad az előadásodat a Filozófiai és Társadalomtudományi Intézetben, este már te nyitottad meg a Bölcsészettudományi Kar blokádját. Milyen benyomásaid vannak a térségről?

– Az az érdekes számomra, hogy elhívtak Zágrádba, Belgrádba és Ljubljánába (a hangsúly nem az én személyemen van), tehát a volt Jugoszlávia területén és másutt is, Romániában, Bulgáriában megindult a fiatal értelmiség körében egy olyan mozgás, amely rokona azoknak a gondolatoknak, amelyeket hirdetek. Nagyon örülök annak, hogy számomra ismeretlen fiatal emberek meghívtak, hogy beszéljünk egymással és tartsak

előadásokat, mivel ezekben az országokban (Magyarországon még nem!) megszakadt az, ami a 90-es években történt, s teljesen precedens nélküli az európai történelemben, hogy nem volt forradalmi baloldal. (Másmilyen baloldal nem létezik.) A teljes radarernyőt betöltötte a fennálló, nem volt rajta rés. A kapitalizmus van, más viszont nincs. Ami szemben állt vele, úgy tűnt, elillant. Ez változást jelentett a kapitalizmus természetében is. Hiszen a kapitalizmus, ahogyan azt még az 50-es évek végén Lionel Trilling és Daniel Bell megfogalmazta (két megbízható konzervatív filozófus) az *adversary culture* (az ellenfél kultúrája) fogalmának kidolgozásával, hogy a kapitalizmus egyik jellemzője, szemben minden korábbival, hogy a kapitalizmus kultúrája az ellenfél kultúrája, tehát az antikapitalizmus. Ez a tagadhatatlan tény rávilágít magának a szisztémának a természetére, amely nem tölti be annyira a számára lehetséges teret, mint a régi rendszerek, amelyeknek a kultúrája elsősorban vallásos volt. A kapitalizmus nem ilyen, hanem fogalmi természetű. Három anyanyelve van: a matematika (nemcsak a technikai, hanem a valószínűségszámításra is gondolok: leírható a piac, a tranzakciók, kvantifikálhatóak a szociológiában és más társadalomtudományokban a társadalomban lezajló folyamatok); a másik nyelve a jog, a harmadik pedig a közgazdaságtan. Ezek olyan nyelvhasználatok vagy kódrendszerek, amelyek csak akkor működnek, amennyiben (legalább hipotetikusan) fennáll a nyilvánosság. A nyilvánosságnak viszont az a természete, hogy alapvetően nincsen korlátja: ha a szellemi tartalmakhoz mindenki hozzáférhet, ezek elvileg szabadon bírálhatók. Következésképpen elgondolható a rendszeren túli, aminek a veszedelme, hogy ezt kooptálják, az előnye viszont, hogy nem kell feltétlenül a haláltól félnie annak, aki a rendszerrel szemben áll. Nincs fenyegetés sem morálisan, sem egzisztenciálisan, mint szükségszerűség. Persze, be lehet vezetni a rendszerbe, ezeket nevezzük diktatúráknak. Ezek alapvetően reménytelen és sikertelen kísérletek voltak.

Tehát a 90-es években úgy tűnt, hogy a kapitalizmus hasonló lesz a régi rendszerekhez, például a középkori Bizánci Birodalomhoz. De ez nem így alakult, még a volt szocialistának nevezett államkapitalista országokban sem, ahol rendkívül erős tabuk léteztek a rendszerellenes, marxista, anarchista gondolatok ellen. Bebizonyosodott, hogy a kapitalizmus mégsem létezhet az ellenfél kultúrája nélkül, s a Balkánon mégis megjelent az a polarizáció, ami a modernségnek a jellemzője. Tehát az az álom, hogy a modernségnek befellegzett, az nem bizonyult igaznak. S így kerülök én Zágrába és Újvidékre. Nem azért, mert nevezetes vagyok valamiről, hanem azért, mert ez a hangulat, ami itt fogadott, normális: a kapitalizmus hétköznapijai a forradalom hétköznapijai. Forradalmi rendszer maga is, és

forradalmat indukál magával szemben. Ezt sem én találtam ki, hanem egy másik nagy „megbízható, konzervatív” gondolkodó, akit úgy hívtak: Karl Marx.

Szokásod azt mondani, hogy Magyarország a hagyományai ellenére lett az egyik legkonzervatívabb ország. Valahol azt mondod, hogy ma csak Észak-Korea konzervatívabb. Mik ennek a történeti okai?

– Úgy hallottam, hogy időközben Észak-Koreában engedélyezték a magas sarkú cipők viselését. Nálunk pedig ellenkező irányba mennek a dolgok... Magyarország egy nagyon különleges helyzetben van a tradíciójával: a hivatalos kultúrája már nagyon régen, az első világháború előttről magába fogadta és kultikus tárgyá tette a forradalmat és a forradalmi attitűdöt. Nagyon kevés országról mondhatjuk el, hogy olyan központi és kanonikus költője van, mint Petőfi, akinek a fölforgatás volt élete fő tartalma. Igaz ugyan, hogy a forradalmi attitűdnek voltak tradicionális tartalmai, de ez nem nagy történelemre nézett vissza: amikor Petőfi elkezdte írni a verseit, a demokratikus nacionalizmus, amit képviselt, még húszéves sem volt. Ennek ellenére a 20. században már a magyar kultúra szerves részévé vált a forradalom. Még a kétségkívül a magyar történelem legkonzervatívabb rendszerében, a Horthy-rendszerben is kifejezetten lázadó, rendszerellenes, baloldali dominancia volt tapasztalható. Ez a fajta rendszerellenes és a hatalommal szemben tiszteletlen attitűd egészen 1989-ig kitartott. Ez az év mindenhol fordulatot hozott: tehát másodszor befolyásolta Kelet-Európa a világot. (Először 1917-ben, ami világtörténelmi jelentőségű cenzúra: hiszen a térség egyetlen politikai találmánya a bolsevizmus.) Az 1989-es eseményekről a magyar kultúra azt a következtetést vont le (velem egyetemben), hogy a rendszerrel szembeni kihívás, a lázadás attitűdje téves. (A *Búcsú a baloldaltól* című írásomban idéztem Michael Oakeshottot¹, de

¹ 26. szám (1989/1.), 1. évfolyam, 27. szám. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/bucsu-a-baloldaltol>: „A konzervatív – írja Michael Oakeshott (»On Being Conservative«, in: *Rationalism in Politics*, London, 1962, 1984) – előnyben részesíti a meghittet az ismeretlennel szemben, a tényt a rejtéllyel szemben, a meglévőt a lehetőségessel szemben, a határoltat a korlátatlannal szemben, a közelit a távolival szemben, az elégségest a bőséggel szemben, az alkalmasosat a tökéletessel szemben, a mostani nevetést az utópiabéli gyönyörrel szemben. Meghitt viszonyok és kötődések többet számítanak itt, mint előnyösebb kapcsolódások hívása; megszerezni és szélesíteni kevesebbet ér, mint a megőrzés, a művelés, az élvezet; a veszteség fájdalma élesebb, mint az újdonság vagy ígéret öröme. [...] A vihar, amely letarolja a bozótot, s megváltoztatja az emberek kedves kilátását, barátok halála, a barátság elszunnyadása, viselkedési szokások elavulása, kedvenc bohócunk nyugalomba vonulása, kényszerű száműzetés, a szerencse forgandósága... – ezek mind változások, pótolhatók talán, de amelyeket a konzervatív vérmérsékletű ember önkéntelenül is fájlat. [...] Sőt,

idézhettem volna Wittgensteint is, aki azt mondta, hogy a lázadás szentségtelen attitűd, s a figyelmes, gyöngéd, aprólékos megfigyelés, valamint ennek szeretete hiányzik belőle, ezért a lassú, magánjellegűnek, a nem filozófiailag kifejtettnek, az esetlegesnek, a véletlennek, a véletlenszerű szépségnek és hasonlóknak a kultusza a figyelemre méltó. Tehát hagyjuk az egeket ostromló pátoszt, mert ez zsarnoksághoz vezet...) A mai napig kitartott ez a nézet – igaz, mára a lesüllyedt kultúrjavak egyikeként –, hogy senkinek sem szabad radikális változtatáson törnie a fejét. Az egyetlen lehetséges eredménye csakis az önkény, a zsarnokság, a cenzúra lenne. A lázadás az elnyomás szinonimájaként jelenik meg. Ez hazugság. Az embereken hihetetlen élmélygés és kiábrándulás vett erőt, s azt mondták: most csak azért is tiszteletteljesek, kalapemelősek és szolgálalkűek lesznek, mert ez a szabadság titka. Másrésztől viszont élt a Kádár-korszak konzervatív hagyománya, ez a kifejezetten lassú, a stabilitásra építő örökség, amely az embereket fogékonyá tette arra, hogy ezt egységes világnézetté tegyék. A korszaknak volt egy olyan szakasza, amelyben a Kádár-rendszer kompromisszumának, józanságának, tartósságának, hagyományosságának, unalmasságának (amit az emberek szerettek) az ellenfele az elvszerű kommunisták voltak, akik felfordítják a dolgot. Ez utóbbi öreguras nyugalomszeretete is hozzájárult ahhoz, hogy 1989 után a forradalmi attitűdöt elítéltük. Ma már pedig Magyarország az egyetlen közép-európai ország,

konzervatívnak lenni nemcsak azt jelenti, hogy az ember visszahőköl a változástól... A változás az identitást fenyegeti, és minden változás az elmúlás hírnöke. Valamely ember (vagy valamely közösség) identitása csak az előreláthatatlan véletlenek állandó főpróbája... [...] sokan hiszik, hogy a konzervatív beállítottság meglehetősen mélyen gyökerezik abban, amit »emberi természet«-nek neveznek. A változás fárasztó, az újítás erőfeszítést igényel, s az emberek (mondják) inkább lusták, mintsem erélyesek... Vonakodó újítók, s nem azért fogadják el a változást, mert kedvükre való, hanem (amint La Rochefoucauld mondja a halálról) azért, mert elkerülhetetlen. A változás inkább bánatot okoz, mintsem jókedvet: a menny nemcsak tökéletes, hanem változatlan világ álma is. [...] Nem hinném, hogy (a konzervativizmusnak) köze van a világegyetemről, általában a világról vagy általában az emberi viselkedésről táplált bármiféle hithez. Kapcsolódik azonban a kormányzás tevékenysége és a kormányzás eszközei felől táplált pár hiedelemhez... Ami a konzervatív beállítottságot érthetővé teszi a politikában, annak semmi köze a természetjoghhoz vagy a gondviselés megszabta rendhez, erkölchöz vagy valláshoz; nem más, mint életünk folyásának megfigyelése, összekapcsolva azzal a hittel..., hogy a kormányzás sajátos és korlátozott tevékenység, nevezetesen általános viselkedési szabályok szállítása és megőrzése, amelyeket nem szubsztantív (»tartalmi«) tevékenységek ki szabására irányuló tervnek kell tekinteni, hanem olyan eszközöknek, amelyek lehetővé teszik az emberek számára, hogy a lehető legkevesebb ügyel-bajjal láthassanak maguk választotta, saját dolgukhoz, ezért tehát olyasminek, amivel kapcsolatban érdemes konzervatívnak lenni.”

ahol nincsen marxizmus. Magyarország egy külön utas ország. Egészen más kulturális jelenségek fordulnak elő, például ami a politikai összetételét jelenti, s amit Magyarországon normálisnak tekintenek, az meglehetősen normális, mindenesetre szokatlan. Nem is tudjuk, milyen eredetiek vagyunk ezzel a végtelen konzervatív jobboldaliságunkkal, ami az ún. baloldalt is jellemzi. Hisz Magyarországon a baloldal kilencven százaléka valójában neokonzervatív. Miről lehet ma őket fölismerni? Támogat olyan intézményeket, mint az Európai Unió, síkraszáll a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap mellett, bálványozza az Egyesült Államok háborúit stb. Ezek mind összeférnek az ún. magyarországi baloldali lapokban.

A 90-es évek közepéig egyfajta libertárius politikai filozófia híve voltál, először inkább anarchistaként, később szabadelvű konzervatívoként. Mi készítetett arra, hogy eltávolodj ettől a pozíciótól, hogyan képzeljük el ezt a fordulatodat?

– A libertárius alapmotívum azért nem változott, én sem vagyok mindenre képes... Kétségkívül sok minden megváltozott az életemben, de a libertarizmus nem. Hogyan kapcsolódhat össze a konzervativizmus libertárius tartalmakkal? A példám a hagyomány példája. Az ember nem doktrínákat, nem axiómákat és nem elméleteket állít a világlátásának középpontjába, hanem a tradíciót, amely spontán és kollektív alkotás, a körvonalai viszont bizonytalanok, a kritériumai a tradícióhoz való tartozás kritériumai, intuitív és esztétikai jellegűek, hiszen a stílusjegyekhez és kifejezési formákhoz kapcsolódó jellegzetes lelkiállapotokról, habitusokról, magatartásformákról, rutinos viselkedésről ismerjük föl a hagyományunkat. A hagyományt (mint a spontaneitás egyik uralkodó formáját) helyezni a dolgok középpontjába annyit tesz, hogy a racionalitás lehetséges különféle zsarnokságait elutasítjuk és a tradíciónak (a közösséget irányító motivációs erőnek) a megállapítását rábízuk a közösség értelmezésére. Ezért nem volt drámai váltás az esetben a 80-as évek végén a baloldali libertáriusból jobboldali libertáriussá való átalakulásom. Mindig is jelentőséget tulajdonítok ezeknek a folyamatoknak, anélkül, hogy a tradíciónak egy elemét megtartottam volna: ez a tiszteletnek, az áhítatnak, a pietásnak a tisztelete. S ez persze a lényegi eleme. Nincs olyan tradíció, amely a tisztelet és áhítat nélkül az lenne, ami. A világ rettenetes állapotának tudomásulvételével elveszett belőlem a tisztelet: nem tudom tisztelni a tradícióknak otthont nyújtó világot.

Bobcsinszkij és a szabadság

Felolvasok egy részt a RedNewsnak adott interjúdból: „Én is több szinten írok. Van egy általános demokratikus, reformista szint, amely a mindennapokban próbálja előmozdítani a lehetséges politikai változásokat, és főleg szembe-

síteni próbál. Van az írásaimnak ez a szintje, az általános, baloldali, demokratikus, humanista törekvések – ebből mindig botrány van. Ha a voltaképpeni elméleti meggyőződésed jegyében írok valamit, akkor soha nincs botrány, mert az egész egyszerűen fölfoghatatlan.”² Mi a tartalma ennek a rétegnek, amit még csak nem is percipiálnak, annyira eretnek jellegű?

– Amikor megírom azokat a defenzív jellegű írásokat, amelyekben mint rendes, becsületes polgári humanista (aki a rendszeren belül dolgozik) megpróbálom csökkenteni az egy főre eső kegyetlenség, igazságtalanság, megvetés, elhanyagolás, közöny, zordság mennyiségét, akkor nyilvánvaló, hogy pedagógiai és reformeri attitűdöt teszek magamévá, mert egyáltalán nem nézem le azt a munkát, ami arra szolgálna, hogy a jelenlegi állapotokat elviselhetőbbé tegye – vagy legalább hangot adjon, nyelvet teremtsen azoknak, akik a nyilvánosság adott természete következtében nem tudnak panaszkodni. Egyáltalán nem szégyellem azt, hogy megpróbálom vigasztalni az embereket, miszerint léteznek olyanok, akik számot tartanak a rendszer okozta gyötrelmeikről. Gogolnál *A revizorban* Bobcsinszkij azt mondja a revizornak (Hlesztakovnak), akit komolyabb összeggel veszteget meg: „És ha egyszer be tetszik jutni a cár őfelségéhez, tessék megmondani a cárnak: »Felséges uram, ebben és ebben a városban él egy bizonyos Pjotr Ivanovics Bobcsinszkij.«”³ Bizonyos értelemben ezt teszi az ember, tudomására hozza Dobcsinszkijnak és Bobcsinszkijnak, hogy tudunk a létezéséről, s igyekszünk kitalálni valamit, hogy ne legyen neked olyan kibírhatatlan. Ez egy alázatos, szerény, kénytelen és hálátlan tevékenység. Ami viszont engem ezen a humanisztikus kötelességteljesítésen kívül érdekel, az filozófiai természetű, s arra törekszik, hogy megértse azt, hogy mik a fogalmainknak a fundamentumai, amelyek a kapitalizmus természete következtében rejtettek. A kapitalizmus különféle mozdulatok (teszem azt az akkumuláció, a növekedés, az ökonómia a szónak abban a szűk értelmében, hogy minél kisebb erőfeszítéssel minél nagyobb eredményt érjünk el) maguk is fogalmiak, kifejezhető algoritmusokban és valószínűségi képletekben, koherens és deduktív elméletekben, amelyek nem megvilágítják a dolog természetét, hanem gyakorolják. Az ún. közgazdaságtan és jogtudomány performatív jellegű: nem leírja és megmagyarázza a kapitalizmust, hanem előírja és csinálja. Minden reprezentatív (elsőként jogi, aztán közgazdaságtani) elmélet gyártja, termeli a kapitalizmust, amelynek a magyarázata csakis a szokásos politikai fogalmaik lebontásával lehetséges. Mondok egy példát: Sokszor megkaptam, hogy az igazságosságra és az egyenlőségre törekszem. Viszont az igazságosságra és az egyenlőségre törekedni, az egy tipikus polgári álláspont, amelyet én mé-

² <http://rednews.hu/a-gyakorlat-elmelete/default/a-forradalom-munkaja-nem-remenytelen.html>

³ Gogol: *A revizor*. Komédia öt felvonásban. Mészöly Dezső és Mészöly Pál fordítása.

lyen ellenzek. Nem amiatt, mert nem érezném erkölcsileg helyénvalónak, hanem mert ez is performatív elv. A kapitalista társadalommal nem az a baj, hogy nincs benne valódi szabadság és egyenlőség. Létezik benne – noha nem tagadhatjuk le, hogy olykor egyes érdekközösségek privilégiumhoz jutnak, vagy egyes piaci szereplők nem veszíthetnek, de ez a tőkés rendszer anomáliája, s nem a természetéhez tartozik. Tehát a kapitalizmusban van szabadság és egyenlőség, hiszen a szerződéses viszonyok, amelyek megszabják a kapitalizmus természetét, csak egyenlő felek közt jöhetnek létre. A kapitalizmusban az a baj, hogy a technika által kikényszerített munkamegosztás és a pénz közvetítő szerepe révén (amely úgy méri az alkotást és a teljesítményt, hogy redukálni kénytelen egy általánosságra, hogy a dolog összemérhetővé váljék) azok a princípiumok, amelyek nevében és nyomán cselekszünk, teljes mértékben idegenek a személyes motivációnktól. Úgy tartják meg az egyenlőség formális elvét, hogy közben mindenféle dologi lényegű összefüggésnek (a társadalom dologivá változtatásának) vagyunk alárendelve, az egyenlőség elvei viszont közben nem sérülnek. Ha valaki azt gondolja, hogy az egyenlőség és szabadság absztrakt követelése (ami a francia forradalomhoz tartozik) ma még utópia, az föltételezi (tévesen!), hogy a világ, amelyben élünk, az nem kapitalista, hanem feudális. Másként fogalmazva: a kapitalizmusra nem az a jellemző, hogy a szubjektumok közti viszony nem szimmetrikus, hanem az a probléma, ahogyan meghatározzák azt a keretet, amelyben egyenlő szereplők élnek. A nemzethez vagy egy bizonyos erkölcsi közösséghez tartozók azok az alanyok, akikre az egyenlőség és szabadság viszonyai vonatkoznak. Például amikor azt mondják, hogy azok tartoznak ebbe az erkölcsileg helyesmagatartást gyakorló individuumok közösségébe, akik dolgoznak. Akik tehát hajlandók különösen kedvezőtlen körülmények közt is elismerni, hogy legitim jövedelemforrás csak kétféle van: a tőke és a munka. S akik ezek által kifejezik a készségüket a rendszerbe való beilleszkedésbe, az engedelmességre és a rendszer előtt való főhajtásra. Ha ebbe a keretbe egyre kevésbé férnek bele a bevándorlók, az öregek, a betegek, a munkanélküliek, a hajléktalanok, az a közösség újradefiniálását jelenti.

Eszed ágában sincs tömjénezni a valóságosan létező kelet-európai szocializmust. Milyen elméleti, illetve szerveződési hagyományokat tartasz fontosnak a baloldal számára a múltból?

– Írtam egy tanulmányt (szerbhorvátul jelent meg *Marx 1989-ről*⁴ címmel egy zágrábi folyóiratban), amelyben megpróbálok politikai értelemben beszélni arról a szervezetről, amely igazi innovációja volt a kommunis-

⁴ Tamas, G. M., *Marx on 1989*. Angelaki: Journal of Theoretical Humanities, Volume 15, Number 3, December 2010. 123–137(15), Routledge, part of the Taylor & Francis Group. Szerbhorvát nyelven a *Zarez* folyóiratban jelent meg a tanulmány.

ta mozgalomnak, s ami a párt. Nem a formájáról beszélek, amiről annak idején Lenin, Kautsky vagy Lukács, azaz az ellenzékben lévő forradalmi párt szemszögéből, hanem a hatalmon lévő kommunista pártról beszélek, amely egy nagyon sajátos képződmény volt. Mit tétéleztek föl a kommunista vezetők, amikor a párt köré csoportosították a hatalmat? A párt egyrészt egy államkapitalista rendszerben, az egyház analógiájára fönntartotta a tiszta doktrínát, a tiszta eszmét, szemben azzal, amelyet maga a párt teremtett meg. Másodszor: a párt hasonlóan működött, mint Rómában a néptribunusi intézmény: a kialakuló szociális, gazdasági és kulturális egyenlőtlenségek jelenlétében megpróbálta a mozgalom proletár identitását megtartani a legkülönfélébb pozitív diszkriminációs eszközökkel és a munkás származású embereknek a politikai élet bizonyos kulcspozícióiba való helyezésével. (Statistikailag kimutatható, hogy a Szovjetunió történetében a legutolsó időkhig a vezető párttisztviselőkbe kinevezettek elsősorban többsége az ipari munkások közül került ki.) A párt tehát szemben állt a maga struktúráival és rendszerével, ami által lényegében megkettőzte!

Másrészt a pártnak volt egy filozófiai jellege, amennyiben a cselekvésért akkor tartotta helyénvalónak, s a maga számára is elismerhetőnek, ha az valami elméleti keretben (mindegy, hogy az primitív vagy szofisztikált volt) belefoglalhatónak tekintette. Ez egy különös, hierarchikus szerkezet volt, amelyben – mint borostyánban a bogár – benne volt a forradalom megfagyva (a legrégebbi szókép a forradalomról, melyet még Saint-Just hangoztatott). Tehát vegyíti magában a radikális szubverziót és a fölvilágosodás örökségét, azt a kiegyenlítő formát, amely a liberalizmusra jellemző: a folyamatos tökéletesítés, az improvement, ahogyan John Locke nevezte.

Ebben a felfogásban vannak olyan politikai attitűdök, amelyek nem elvetendőek. Például az, hogy a politikai aktoroknak teljes elkötelezettséggel törekedniük kell arra, hogy az általános normákat alkalmazzák (ami teljesen sohasem teljesült). Egyébként a létező szocializmusok programja mindig is kiterjesztett polgári program volt: a radikális változások a művelődés szerkezetében, úgy mint az analfabetizmus megszüntetése, a kulturális egyenlőség létrehozása, mindennek a természettudományos és technikai kultúrára való építése, a marxizmussal szögesen szemben álló, de plebejus jellegű munkakultusz, a fizikai munkának a magasztalása a szellemi munkával szemben. A létező szocializmus volt az első és eddig egyetlen társadalmi rendszer a világtörténelemben, amely az értékhierarchia csúcsára a testi munkát állította, s ezáltal (pusztán ideológiai értelemben) megvalósította – amit szociálisan nem tudott megvalósítani – azt a paradoxont, amit úgy neveznek: az alárendelt osztály hatalma. Ez azt eredményezte, hogy

a szellemmel azonosított munkátlansági privilégiumnak a sok tízezer éves kultusza megszűnt.

Újra és újra kifejezed a szkepszisedet a mai kor ellenállási stratégiáival, az antiglobalizációs megmozdulásokkal (amíg aktuálisak voltak) és az Occupy mozgalommal szemben. Milyenek lennének szerinted ma az ellenállás adekvát stratégiái?

– Én sem vagyok bölcsebb másnál. Tapasztalhattuk régebben az antikapitalista mozgalmak, most pedig az indignadoshoz hasonló megmozdulások kapcsán, amit Richard Rorty programként írt le, hogy ezek mozgalmak helyett csak kampányok. Összeszerveződnek közösségek bizonyos célok elérésére, s amennyiben ez az akció lecseng (vagy a siker vagy a kudarc formájában), akkor a közösségek megszűnnek. Ez többek közt amiatt van, mert a klasszikus munkásmozgalom formái kimerültek: forradalmi tömegpártok, a szakszervezetek, ezeknek az egész kulturális felépítményével, mint például a felnőttoktatás, az önnevelés stb., valamint a forradalmi hősiesség normái: az önkorlátozás, az áldozatkészség, az önfeláldozás, mindenféle abszurdumok, amelyekre Brecht műveiben kitűnő listákat találunk... Tehát ezek a formák történelmileg kimerültek, s mindenki fél attól, hogy bekerül a hivatalos politikába és morálisan tönkremegy (hatalmat vállal egy elfogadhatatlan rendszerben). Továbbá a korábbi politikai szerkezeti formák belül is és kívül is zsarnoki formák voltak, amelyeket szintén nem kívánunk. A kifejezetten érdekeket (önmagukat) képviselő mozgalmak szükségése pedig évszázadok óta közismert. Tehát egyszerűen az eddig ismert alternatívák egyaránt elfogadhatatlanok azok számára, akik meg akarják változtatni a rendszert. A probléma gyökere az, hogy azok a politikai formák, amelyekben elképzeljük a fölforgatást, azok tulajdonképpen mindig a polgárságtól, jelesül a fölvilágosodástól megörökölt formák. A kérdéseink a következők: Hogyan lehet eljuttatni az információkat, a releváns tényeket a közönséghez? (Ez a nyilvánosság problémája, s részben hatalmi kérdés.) Hogyan lehet létrehozni olyan szerkezeti formákat, amelyben nincs elnyomás, nincsenek benne kiváltságok és állandó rotáció jellemzi? (Itt a személyi autonómiának, önértetnek és önrendelkezésnek van komoly szerepe.) Mi a helyes program? (Amelynek a kritériumai föltétlenül tudományos jellegűek, mert megfelel a társadalomról tudhatónak.) Mindez a polgárságtól és a felvilágosodástól megörökölt forma, s ha mi ezekkel a formákkal kívánjuk a felvilágosodástól megörökölt társadalmat megváltoztatni, nyilván nem fog sikerülni.

Lejegyezte KOC SIS Árpád